

Frans Lopulalan verwoordt in *Onder de sneeuw een Indisch graf* (1985) de angst van de vader voor het onbekende leven in Nederland. Theodoor Holman beschrijft in *Familiefeest* (1992) de assimilatie van de vader die als Indisch man door een Hollandse gezagsdrager op de vingers wordt getikt en daarover tegen zijn zoon zegt: 'ik ben geen Indische mijnheer. Ik ben een Nederlander.'

In zijn lichtvoetige voorwoord geeft Birney aan dat schrijvers die 'uit romantische motieven over Indonesië schrijven' niet in *Oost-Indische inkt* zijn opgenomen. Birney's keuze is aanvechtbaar. Ik begrijp niet waarom Jeroen Brouwers buiten de bloemlezing is gehouden. Zijn boek *Bezongen rood* (1981) is mijns inziens geen geromantiseerd kampverhaal. Ook op andere punten is het nodige op de bloemlezing aan te merken. De wijze van opsplitsing in vijf delen doet geforceerd aan. De delen lijken op zichzelf te staan, maar al lezende blijken deel twee tot en met vier één, in elkaar verstrikt geheel te zijn. De ondertitels doen pathetisch aan en beloven iets heel anders. Het biografisch overzicht achterin het boek is rommelig en lijkt aan de aandacht van de schrijver, corrector en editor te zijn ontsnapt. De biografieën zijn niet altijd correct. Een voorbeeld: de ware naam van Lin Scholte was Helena Geertruida Siebenhaar-Scholte, die een *Anak Kompenie* was, dochter van een *moentji* (concubine) uit de kazerne en een Amsterdammer. Ze leefde van 1921 tot 1997. Ook het notenapparaat rammelt. Te vaak worden dezelfde woorden vertaald, zodat je als lezer geregeld een woordenboek

moet raadplegen om de strekking van een verhaal te begrijpen. Bovendien moet de lezer zelf uitzoeken wie in de tweede brief van Walraven worden bedoeld. Een tipje van de *klamboe* opgelicht: 'Frans' is zijn neef Frans Schamhardt, 'Du P.' is natuurlijk E. du Perron, 'Fred Batten' was een literatuurstudent die Du Perron assisteerde bij diens bloemlezing *De Muze van Jan Companje* (1939 en 1948), 'Belonje' was Walravens chef van *De Indische Courant*.

Birney's keuze uit de vele bekende en onbekende verhalen uit de Nederlands-Indische literatuur voor *Oost-Indische inkt* is interessant, maar het informatieve gedeelte is slordig en afgeraffeld. Dat is jammer, gezien de toenemende belangstelling voor Indische literatuur.

ADRIENNE ZUIDERWEG

Mogen vrouwen schrijven?

Toos Streng, *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860*. Met een woord vooraf van Nelleke Noordervliet. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, 140 blz., f 37,95; ISBN 90 5356 2656.

'De vrouw, die als Schrijfster optreedt, is eene overloopster naar het vijandelijke leger, die door haar sexe gefusilleerd moest worden.' Deze in onze ogen krasse uitspraak doet Nicolaas Beets in 1840 in een brief aan Kneppelhout. Dertig jaar later, in 1870, heeft Beets onder invloed van de opkomende vrouwenemancipatie zijn oordeel bijge-

Toos Streng, *Geschapen om te scheppen*

steld. Hij ziet dan geen reden om eraan te twijfelen dat ook het vrouwelijke geslacht 'tot de hoogste ontwikkeling in wetenschap en kunst' in staat is. Met zijn uitspraken begeeft Beets zich in de levendige discussies over het vrouwelijke schrijverschap van die tijd. Met overgave debatteerden negentiende-eeuwse schrijvers en critici, zowel mannen als vrouwen, over vragen als: mogen vrouwen schrijven? Zo ja, kunnen ze het eigenlijk wel? Moeten werken van vrouwelijke auteurs met andere maatstaven beoordeeld worden?

Beide uitspraken van Beets zijn te vinden in *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860*. In deze in 1997 verschenen studie brengt Toos Streng de vroeg-negentiende-eeuwse discussie rondom vrouwelijke auteurs in kaart. Daartoe raadpleegde zij een indrukwekkende hoeveelheid bronnen, voornamelijk bestaande

uit recensies afkomstig uit bekende en minder bekende literaire tijdschriften, zoals *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *De recensent ook der recensenten*, *De Gids*, *Nieuw Nederlandsch Magazijn* en *De Tijdspiegel*. Uit het betoog van Streng, dat door veel citaten ondersteund wordt, blijkt dat het denken over schrijvende vrouwen in de loop van de negentiende eeuw zowel veranderingen als continuïteiten kende. De fluctuerende visies waren nauw verbonden met het denken over de vrouw in het algemeen en werden beïnvloed door actuele maatschappelijke kwesties, zoals de revoluties in Europa in 1848 en het debat over het recht op scholing van vrouwen hier te lande in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw.

Streng schetst een helder beeld van de verschuivingen in de opvattingen van critici, die zich voordeden in de periode tussen 1815 en 1860. Het tijdvak tot 1840 laat een toenemende verkokering van de wereld van mannen en vrouwen zien. Onder invloed van de door Rousseau en Kant gepropageerde geslachtskaraktertheorie, wint de opvatting veld dat de seksen van nature tegengestelde eigenschappen hebben. Wie zich als vrouw in de wetenschap of de literatuur bekwaamt, doet een 'trede buiten haar kring', want haar eigenlijke bestemming ligt in de besloten kring van het huisgezin. De spaarzame Nederlandse schrijfsters in deze periode strijden weliswaar voor hun spreekrecht, maar zij voegen zich tegelijkertijd in het hun opgelegde vrouwbeeld. Zij blijven binnen de marges van het acceptabele door zich in hun werken hoofdzakelijk tot een publiek van vrouwen en kinderen te richten, een publiek dat hen in de ogen van critici echter als volwaardige auteurs diskwalificeert.

De periode 1840-1848 laat een groeiende waardering voor vrouwelijke schrijvers zien. Hun aantal neemt toe en de tendens lijkt te gaan in de richting van een gelijke behandeling. In 1848 keert echter het tij. In reactie op de opstanden die her en der in Europa uitbreken, komen de huiselijke waarden opnieuw hoog in het vaandel te staan. De vrouw wordt gevierd als deugdzame echtgenote en opvoedster van de kinderen, een carrière als schrijfster wordt niet wenselijk geacht. De romanschrijfster Bosboom-Toussaint stribbelt tegen, maar zij wordt teruggedrukt door de critici. Een van hen schrijft dat 'geleerde vrouwen wel altijd eene anomalie zullen blijven' (p. 49). In de jaren vijftig neemt het verzet tegen dit soort vooroordelen langzaam toe, maar de anti-emancipatorische beweging groeit eveneens. Critici discussiëren over de vraag of een schrijfster tegelijkertijd een goede huisvrouw kan zijn, en lang niet altijd is het antwoord positief.

Interessant, maar helaas erg beknopt, is Strengs uiteenzetting over de feminisering van de kunsten na 1850. Er vindt een opwaardering plaats van kwaliteiten die als vrouwelijk te boek staan, zoals zachtheid en oog voor detail. Daardoor ontstaat de ongewenste situatie dat vrouwelijke auteurs als groep boven de mannelijke gesteld zouden moeten worden, maar dat gevaar wordt volgens Streng teruggedrongen door de androgynie als 'intern correctief' in te zetten: de ideale

kunstenaar dient zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen in zich te verenigen en het lijkt geen twijfel dat juist mannelijke kunstenaars daartoe in staat worden geacht.

Na de presentatie van haar materiaal vergelijkt Streng haar bevindingen met die van Erica van Boven, die in *Een hoofdstuk apart* (1992) de houding van de Nederlandse literaire kritiek in periode 1898-1930 ten opzichte van 'vrouwenromans' heeft onderzocht. De 'dubbele kritische norm' blijkt een constante door de tijd heen te zijn: het werk van vrouwen wordt met een andere maatstaf beoordeeld dan het werk van mannen. Wat een schrijfster als vrouw siert, maakt haar literair onwaardig. Laat ze de typische vrouwelijke kwaliteiten varen om daar mannelijke vaardigheden tegenover te stellen, dan deugt ze evenmin als schrijfster, want ze dient haar vrouwelijke karakter omwille van de artistieke kwaliteiten niet te verloochenen. Daarnaast vergelijkt Streng de Nederlandse situatie tussen 1815 en 1860 met de situatie in andere Europese landen, hetgeen duidelijk maakt dat de gesignaleerde tendensen niet exclusief Nederlandse, maar internationale verschijnselen waren.

De ijverige speurzinn van Streng dwingt beslist respect af: achterin het boek is een bibliografie met negentiende-eeuwse publicaties over het onderwerp opgenomen, die meer dan tweehonderd titels telt en die onderzoekers op het terrein van de (vrouwen)literatuurgeschiedenis meer dan welkom zal zijn. De negentiende-eeuwse tijdschriften zijn, zoals Streng terecht opmerkt in haar inleiding, moeilijk

toegankelijk en alleen al om die reden is deze, rijkelijk met citaten bedeelde, studie een aanwinst.

Toch kleeft er ook een bezwaar aan de wijze waarop Streng haar bronnen presenteert. Talloze meningen van veelal onbekende recensenten, geciteerd uit vrijwel vergeten periodieken, passeren de revue. Enige context of toelichting ontbreekt vaak, waardoor het soms onduidelijk blijft welke waarde we moeten hechten aan bepaalde uitspraken. Wie zijn bijvoorbeeld C. des Amorie van der Hoeven, J.J. Ampère, E. Boas, R. van Heys-terbach en J.C. Kindermann? Zijn dit toonaangevende critici? In welke context passen hun uitspraken? Zijn deze afkomstig uit gezaghebbende tijdschriften? Op welke schrijfsters en romans hebben hun uitspraken eigenlijk betrekking? Zo is het verwarrend dat we Potgieter eerst ontmoeten als de woordvoerder van het standpunt dat vrouwen weliswaar een scherpe opmerkingsgave voor details hebben, maar dat zij het vermogen missen om boven een beschrijving uit te stijgen en grondige karakteranalyses te geven (pp. 27-29). Later blijkt echter dat Potgieter in feite het tegenovergestelde standpunt huldigt, namelijk dat vrouwen wel degelijk tot grondige karakterschetsen in staat zijn (p.33). Ook J.C. Kindermann wordt eerst opgevoerd als de vertegenwoordiger van een conservatief standpunt, waarbij een hernieuwd streven naar huiselijkheid gepropageerd wordt (p. 41). Toch wordt hij even later binnen de context van de opvoedings- en scholingskwestie echter aangehaald als de verlichte verdediger van de vooruitstrevende Elise van Calcar (p. 54).

Kortom, de citaten worden uit hun context gelicht en opgevoerd ter illustratie van een bepaald standpunt dat de 'algemene tijdgeest' representeert. Een heterogene verzameling van stemmen wordt zo samengesmolten tot een eensgezind collectief. Natuurlijk heeft Streng voor een deel het gelijk aan haar zijde: veel recensenten publiceren onder een pseudoniem, of blijven anoniem, en zij lijken, evenals die vele onbekende critici, de algemene opinie te vertegenwoordigen. Bovendien is het haar oogmerk om de algemene discussielijnen zichtbaar te maken, en voor dat doel biedt de gekozen werkwijze voldoende houvast. Toch blijft het voor de lezer moeilijk om de waarde van de citaten in te schatten door de geïsoleerde wijze waarop ze worden gepresenteerd. Deze bedenkingen ten spijt, legt *Geschapen om te scheppen?* op overtuigende wijze een interessant onderzoeksterrein open. Het is een van de eerste boeken waarin het negentiende-eeuwse Nederlandse denken over het vrouwelijke schrijverschap op systematische wijze aan bod komt en waarin bovendien een internationaal perspectief wordt gehanteerd. *Geschapen om te scheppen?* is vlot geschreven, fraai geïllustreerd en bovendien voorzien van een pakkend voorwoord van een eigentijdse schrijfster, namelijk Nelleke Noordervliet. Deze voelt de restanten van het negentiende-eeuwse denken over schrijfsters nog altijd nasmeulen in het hedendaagse gedachtengoed en is van mening dat de vooroordelen ten aanzien van schrijvende vrouwen, hoewel minder zichtbaar, nog altijd een rol spelen in het heden-

daagse literaire bedrijf. Maar ze eindigt optimistisch, onder verwijzing naar de welsprekende titel van Strengs studie en met een oproep aan toekomstige schrijfsters: 'Heb geduld. Heb vertrouwen. Schep moed. Schep.'

LOTTE JENSEN

Nog steeds naar eene gade wenschen

Willem van den Hull, *Autobiografie (1778-1854)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1996 (Egodocumenten, deel 10), 736 blz., f 95,-.

Willem van den Hull (1778-1858) was van eenvoudige komaf. Hij wist zich echter dankzij zijn toewijding, zijn grote leergierigheid en intelligentie op te werken tot een gerespecteerd kostschoolhouder in Haarlem. In dat streven werd hij gesteund door enkele vermogende burgers. Tot het verschijnen van zijn autobiografie had niemand ooit van hem gehoord. Jarenlang rustte het manuscript bij familie, totdat deze het in 1992 aan het Haarlemse gemeentearchief schonk. Nu is met de publicatie van *Autobiografie (1778-1854)* zijn waardevolle levensverhaal voor iedereen te lezen.

Er is veel te zeggen voor de opvatting dat het genre van de autobiografie voortkomt uit de behoefte aan zelfrechtvaardiging. Dat geldt zeker voor Van den Hull, die ongewild ongehuwd bleef, en mede daardoor zijn leven wijdde aan twee andere 'passies': zijn leerlingen en God. Maar de belangrijkste reden